

O ČEM SE NEMLUVÍ: PŘÍSPĚVEK K PROBLEMATICE SEXUALITY TERÉNNÍHO VÝZKUMNÍKA¹ /

GABRIELA FATKOVÁ

What We Usually Don't Discuss: An Account of the Researcher's Sexuality

Abstract: The essential attribute of socio-cultural anthropology and ethnography – fieldwork – is a process that interferes in the intimate lives of the population under observation, and that of the researcher as well. This study reconceptualises the issue of sexuality and gender, as they are for the individual the primary characteristic which determines a researcher's position in field. The article highlights the discrepancy between the way fieldwork techniques are taught, and the real practice of fieldwork. One solution could entail relaxing methodological formalism, which may be in practice unachievable, and the removal of the taboo surrounding the whole issue. Different strategies for dealing with the researchers' own sexuality and gender in the field, and their accompanying adaptation to the situation, are considered. Attention is paid to the issue of sexual violence in fieldwork.

Key words: fieldwork, sexuality, gender, reflexivity

Antropologická a etnologická praxe je nemyslitelná bez pobytu v terénu, bez terénního výzkumu. Terénní výzkum byl tradičně vykreslován jako hrdinská výprava osamělého (mužského) antropologa za předmětem celého bádání, kterým byl „exotický druhý“. V postmoderní antropologii je však centrum bádání obráceno dovnitř samého bádání, ve středu pozornosti stojí samotný antropolog a jeho motivy a zkušenost (Newton 2000: 243–244).

Tento reflexivní obrat se v antropologii prosazuje od 70. let (Rabinow 1978, Ruby 1982, Clifford, Marcus 1986, Geertz 1990) a souběžně s feministickou kritikou (Behar, Gordon 1995) přehodnocuje roli výzkumníka nebo výzkumnice v terénu. Od tohoto obratu již nelze chápat výzkumníka či výzkumnici jako neviditelnou sílu zaznamenávající objektivní realitu. Právě naopak, výzkumník nebo výzkumnice je součástí zkoumané reality, utváří ji a podává tak především subjektivní vhléd do zkoumané kultury (subjektivita již není chápána jako pochybení, ale jako nezbytná a přiznaná součást každého výzkumu). Bývá také zdůrazňován mocenský kontext bádání. Sama koncepce vztahu výzkumníka a terénu je (mocensky) nerovná a podle některých badatelů dokonce sexualizovaná. Například V. Crapanzano vidí ve výzkumníkovi falický symbol, určující hranice pomocí interpretace (Crapanzano 1986: 52). Zkrátka zhruba od 70. let se výzkumníci a výzkumnice stávají viditelnou součástí etnografie.

V tomto esejisticky pojatém textu se pokusím zamyslet nad tím, do jaké míry je právě reflexivní obrat inkorporován do výuky metod terénního výzkumu na českých univerzitách. Jsme jako čerství absolventi oborů antropologie nebo etnologie² připraveni na reflexi naší pozice v terénu včetně jejich dosud ostýchavě zamlčovaných aspektů? Těmito zamlčovanými a tabuizovanými aspekty jsou především erotická subjektivita výzkumníků a výzkumnic (Newton 2000: 244, ale dále i Kulick, Wilson 1995, Altork 2007).

Informace o výuce metod terénního výzkumu čerpám z četných výměn zkušeností s kolegy a kolegyněmi, studujícími či vyučujícími v oborech antropologie nebo etnologie³ a z rešerše sylabů předmětů týkajících se metodologie terénního výzkumu na všech českých univerzitách, kde lze studovat kulturní antropologii nebo etnologii (UK, ZČU, MUNI, UPCE). Zajímavým konzultantem zvoleného tématu mi byla při osobních setkáních také profesorka Judith Okely, která podpořila řadu mých tezí svými zkušenostmi z Velké Británie.⁴

Pro otevření tabuizovaného tématu erotické subjektivity je nezbytné nejprve přehodnotit koncept „objektivního výzkumníka“, od něhož se očekává odstup a emocionální nezaopatnost. Tento koncept v sociálních vědách přetrvává na úrovni vědění, které se „rozumí samo sebou“, ačkoliv by otevřeně tento koncept nikdo nehájil, přetrvává v latentní podobě. Kate Altork nazývá tento fenomén „svěrací kazajkou“ (Altork 2007: 94), která spíše poškozují výzkum, než by přispívala k jeho zdárnému průběhu. I pokud usilujeme o naprostou distanci od sledovaného terénu, neodmyslitelně do něj zasahujeme a vstupujeme do něj coby genderované a svou sexualitou určené bytosti (Dewalt et al. 1998: 278, 282). Výzkumník či výzkumnice v terénu své sexualitě nemůže uniknout ani ji uzávorkovat (Cupples 2002). V terénu jsme sexualizovaným subjektem. Například na autorku těchto řádků může být pohlíženo jako na manželku, matku, žádoucí cizinku, potenciální sexuální partnerku a všechny tyto pohledy zasahují do výzkumného procesu a míra tohoto zasažení nemůže být předem naplánována (Morton 1995).

„Erotická subjektivita nebo zkušenost antropologů je zřídka rozebírána na veřejnosti nebo je o ní zřídka psáno v publikacích. Toto vynechání není zapříčiněno nějakou konspirací, ale není ani náhodné. V dominantním diagra-

mu, který nastavuje termíny diskursu, je distancovaný, neutrální pozorovatel, prezentovaný v tradičních antropologických textech, pravým opakem sexuálně vzrušeného (odmítaného?, ambivalentního?) výzkumníka“ (Newton 2000: 244).

O tématu sexuálních vztahů během terénního výzkumu začíná být v posledních letech častěji diskutováno (Golde 1970, Kulick, Wilson 1995, Markowitz, Ashkenazi 1999, Plavjaniková, Růžička 2005). Začíná se mluvit nejen o erotických vztazích mezi osobou provádějící výzkum a zkoumanou populací (Wade 1993, Dubish 1995), ale i o vzniku příbuzenských nebo kvazipříbuzenských vazeb mezi nimi (Budilová, Jakoubek 2006, Pertierra 2007), o mateřství (Dewalt et al. 1998) či znásilnění v terénu (Moreno 1995). V českém prostředí je ale řešení těchto témat spíše řídkým jevem, přestože se zřejmě všichni shodneme na tom, že reflexivita a pozicionalita výzkumníků a výzkumnic by dnes měla být téměř samozřejmou součástí antropologické textové produkce.

K sepsání tohoto článku mne přivedla účast na konferenci (*Když výzkum, tak kvalitativní! Serpentinami bádání v terénu*, 12.–13. 11. 2012 v Brně), která měla být zaměřená právě na problematiku zkušenosti z kvalitativního terénního výzkumu. Příspěvatelé byli většinou z řad doktorských studentů a studentek etnologie. Byla jsem překvapená tím, že pro velkou část zúčastněných jako by se reflexivní obrat nikdy nekonal. Diskuse nad erotickou nebo genderovou subjektivitou výzkumníků a výzkumnic byla tedy zcela mimo představované příspěvky, které často řešily spíše téma, jak si udržet či vytvořit odstup a „objektivitu“, než jak nakládat s blízkostí zkoumané populace a subjektivními prožitky. Spolu s výše citovanou Esther Newton tvrdím, že nejde o žádnou konspiraci, ale ani o náhodu. Co tedy brání otevřené diskusi o tomto tématu?

Terénní výzkum a zúčastněné pozorování – dva pilíře antropologie

Pro sociokulturní antropologii je stacionární terénní výzkum nejdůležitějším konstitutivním rysem (Jakoubek, Nešpor 2005). „Za samozřejmé se přitom považuje zvládnutí jazyka skupiny, ať již jde o cizí jazyk, dialekt nebo slang vlastního jazyka. Co se délky pobytu týče, měří se na měsíce, přičemž za ideální se považuje pobyt v délce alespoň jednoho roku“ (Jakoubek, Nešpor 2005: 11). Autoři Jakoubek a Nešpor jsou v definování sociokulturní antropologie především na základě stacionárního výzkumu poměrně nesmlouvaví. Nelze ale říci, že by byl v rámci disciplíny prováděn pouze tento výzkum. Některé problematiky prostě není vhodné zkoumat stacionárně, například téma migrace, diaspor, kde je vhodnější provádět výzkum na více místech (*multi-sited ethnography*) (Marcus 1995). Stacionární výzkum založený na zúčastněném pozorování je však beze sporu pro antropologii důležitou a stěžejní metodou. V metodologických skriptech se často setkávám spíše s obecnými

mi popisy této techniky, aniž by popis jakkoliv připomínal praktické zkušenosti antropologického terénu.⁵

Možná, že se jedná o tu část výzkumného receptáře, do níž nezasvěcený čtenář nemá nahlížet, a náleží do sféry vědomostí předávaných při osobním hovoru mimo univerzitní zdi. Velmi pravděpodobné ovšem také je, že tato technika je považována za samozřejmou lidskou schopnost, a autoři pak nemají potřebu dále konkrétní praktiky rozvádět. A přitom těm, co začínají s terénním výzkumem, by se právě hodily praktické návody, jak vstoupit do terénu, navázat přátelský vztah s místními nebo přijímat, ale také zdvořile odmítnout pohostinnost.

Dnes, kdy je vyžadován důraz na aktérství (*agency*), a to nejen v případě našich informátorů a informátorek, hledáme také aktérství krajiny (Massey 2006) nebo těla (Csordas 2011), je třeba se zamyslet i nad samotným aktérstvím výzkumníka či výzkumnice, a to jako „člověka z masa a kostí“. Zkoumající do terénu nevstupuje jako čistý papír, osoba bez přidružených významů, právě naopak. Vstupuje do terénu jako aktér určený genderem, sexualitou, etnicitou, třídou a podobně.⁶ Zkoumaná populace provede na základě výše uvedených kritérií okamžitou klasifikaci, aniž by se zkoumající stihl či stihla představit. Chování, které k nim místní zaujmou, je tedy často odvozeno pouze z vizuálních vjemů. Mezi kritérii, podle nichž jsou zkoumající zařazováni do sociální kategorie, existuje hierarchie. Například v některých lokalitách se bude výzkumník či výzkumnice těšit vysoké vážnosti, protože je vědec, vysokoškolák, který umí číst a má brýle, v některých zase celá vážnost spojená s věděním, gramotností a vysokoškolskými tituly půjde stranou například na úkor genderu a naše pozorování tím bude silně určeno.

Samotná technika zúčastněného pozorování již ve svém názvu skrývá paradox. „Zúčastnění s sebou nese emocionální zapojení; pozorování ale požaduje neúčast – objektivitu“ (Paul 1953: 69). Těmi nejlepšími informátory a informátorkami se většinou stávají ti, kteří i po výzkumu často zůstávají našimi blízkými přáteli a nezřídka i příbuznými. Mám za to, že ona objektivita musí v tomto případě ustoupit právě emocionálnímu zapojení, na němž je metoda zúčastněného pozorování založena. Budeme-li úzkostlivě usilovat o absolutní sebekontrolu, která je tak často považována za jediný správný a profesionální přístup, lze se ptát spolu s Margaret Wilson (1995: 255): kde je potom živý a dýchající člověk (objekt i subjekt antropologického výzkumu)? Snaha naplnit ideál „objektivity“ může totiž vést k naprosté křečovitosti.

Zde tedy nezbyvá než navrhnout, abychom přistoupili na neodmyslitelnou subjektivitu každého výzkumu a pokusili se sledovat koncepty, se kterými zkoumající do terénu vstupují a jejichž prostřednictvím předmět výzkumu uchopují, abychom si uvědomili míru svého osobního působení v terénu. Také nelze vytěšňovat tělesné a emocionální složky zkušenosti na úkor racionální. Spolu s Judith Okely mohu říci, že antropologická praxe přináší především

„ztělesněné vědění“ (*bodily knowledge*), které není identifikovatelné v terénních denících a zápiscích, ale je téměř nezbytné pro proces porozumění (Okely 2006). „Naše smysly i intelekt pracují pospolu a poskytují nám data komplexním a elegantním způsobem. ... Budeme-li vytěšňovat a vyhýbat se našim erotickým a smyslovým reakcím, bude naše práce znehodnocena oparem smyslového umrtvení“ (Altork 2007: 96).

Zkoumající, i kdyby chtěl nebo chtěla, bude jen těžko emocionální stránku výzkumu vytěšňovat, a to jak ve fázi sběru dat, tak ve fázi psaní. Vezměme si třeba příklad těch, kteří terénní výzkum podnikají se svými dětmi, v českém prostředí mohu uvést manžele Jakoubkovy, ze zahraničí vzpomeňme třeba na manžele Dewaltovy (Dewalt et al. 1998). Je pochopitelné, že rodičovství s sebou přináší emocionální nasazení, a to člověk ani nemusí vyrazet do terénu. Je tedy jen stěží představitelné, že by rodiče před odjezdem do příhrádky nad pracovním stolem odložili jak emoce, tak dítě, aby jim emoce s tím spojené v terénu při práci nepřekážely. Naopak, zkoumající může svou rodinu do výzkumu zapojit (po náležitém zvážení přínosu a všech například zdravotních rizik). Stejně jako naše mimo výzkumné životy nejsou emocionálně ploché, nejsou takové ani výzkumné situace. Více se toho člověk možná dozví v situacích, kdy jsou emoce vypjaté, než v situacích, kdy se relativně nic neděje (srov. hádka jako výzkumná situace – Fatková 2012).

Posloužit mohu vlastní zkušeností. Během výzkumu v horské vesnici na Balkáně se hned v prvních dnech ukázalo, že naše přítomnost (přítomnost cizích děvčat ve věku „na dvávaní“, kterých byl v dané lokalitě obecně nedostatek) vzbudila ve vsi velkou pozornost. Nabízely se tři strategie, jak se s danou situací vyrovnat – stýkat se jen s rodinou, u níž jsme bydleli, stýkat se jen se staršími obyvateli obce nebo se stýkat se všemi s přijetím rizika flirtu ze strany místních mladíků. Všechny varianty byly možné a funkční, třetí varianta ovšem přinesla nečekaný (pozitivní) výsledek. Stýkat se s vrstevníky a čelit tlakům ze strany místních mladíků způsobilo to, že si ke mně jednoho večera naše paní domácí přisedla s cílem vysvětlit mi, jaký je život u nich na vsi. Primárním cílem celého rozhovoru bylo vysvětlit mi, abych si rozhodně nikoho z místních chlapců nevybrala, protože život je pro místní ženy velmi těžký – práce je hodně a doktor je příliš daleko. Rozhovor přinesl zcela spontánně informace o léčbě nemocí, domácích porodech, dělbě práce, genderových vztazích, výběru manželských partnerů atd. Tento rozhovor přinesl více dat než všechny předchozí řízené rozhovory dohromady a nikdy by se nekonal, kdybych se rozhodla už na samém začátku nasadit masku asexuální, emocionálně chladné polorobotky. Řečeno slovy Kate Altork, kdybych se oblékla do „svěrací kazajky objektivního výzkumníka“ (Altork 2007: 94).

Být s nimi, nebo být sám

Nahlédneme-li zběžně do některého písemného výstupu z terénního výzkumu, narazíme vlastně na soubor popisů

potvrzujících přítomnost a aktivity výzkumníka či výzkumnice v terénu. Na závěr v nás ale četba vyvolá falešný dojem, že „hlava v terénu byla, tělo však nikoliv“ (např. Radcliffe-Brown 1922). Zatímco zkoumaná lokalita je obydlena tělesnými, žijícími jedinci, výzkumník se ve starých etnografiích jeví jako neviditelná síla. Jádrem této obecné tendence je možné hledat v západním diskursu o „těch druhých“, který je založen na principu dominance a kontroly. Altork se zmiňuje o práci Mariany Torgovnick, která poukazuje právě na arogantní tendenci západních vědců sledovat z bezpečného skafandru „pozorovatele“ intimní životy těch druhých (Altork 2007: 99).

Opačný způsob psaní, který si můžeme nazvat „reflexivní styl“, je však kritizován jako příliš osobní, neprofesionální nebo nepatřičný. Takovým autorům a autorkám bývá vyčítáno, že jsou do sledovaného terénu natolik ponořeni, že si svou práci dokonce i užívají (Altork 2007: 95).⁸ Objektivistický styl psaní byl významně narušen zveřejněním Malinowského deníků (Malinowski 1967), kdy se najednou postava antropologa v terénu čtenáři trochu „odkopala“.

Právě zveřejnění Malinowského deníků ukázalo, že ani výzkumy největších nestorů funkcionalismu se neobešly bez emocionálních kotrmelců, protože pro Malinowského byl právě deník místem kanalizace potlačovaných emocí, které měly nezřídka erotický ráz. „Hodnota Malinowského trapného příkladu je, budeme-li ho brát vážně, v tom, že po něm jen těžko můžeme nadále hájit sentimentální pohled na vztah antropologa a informanta coby sdílený morální, emocionální a intelektuální systém ... Ve skutečnosti je vztah mezi antropologem a lidmi, které studuje, nevyhnutelně asymetrický, a to radikálně“ (Geertz 1967).

Malinowského deníky, ačkoliv nebyly primárně určeny k publikaci, a jsou tedy velmi snadným terčem kritiky, způsobily výrazné vystřízlivění terénní kulturní antropologie. Jedinci, kteří byli objekty Malinowského zájmu, jsou v denících nazýváni nelichotivými jmény, zatímco později prošli procesem tajemné vědecké transformace a v jeho akademických textech už jsou vykreslováni pouze jako nejntestnější a nejinteligentnější bytosti v celé antropologické literatuře (Geertz 1967). Který z Malinowského textů lze tedy považovat za „objektivní“ – jeho deníky (Malinowski 1967), nebo monografii *Argonauti západního Pacifiku*? (Malinowski 1922).

Dlouhodobý pobyt v terénu s sebou přináší nemalé nesnáze, například jak zkoumané populaci srozumitelně vysvětlit svůj pobyt v lokalitě a především svou činnost v době výzkumu (zapisování, fotografování, měření, kreslení schémat, nemluvě o experimentálních interaktivních výzkumných metodách). To, že se někdy výzkumníkům a výzkumnicím nedaří smysluplně vysvětlit, co v terénu vlastně dělají, vypovídá o tom, že místní si toto počínání vysvětlují v rámci vlastních zkušenostních rámců (srov. Budilová, Jakoubek 2006). Do těchto zkušenostních rámců však také často nezapadá případ, kdy zkoumající do terénu přijede zcela sám či sama a v této samotě pak je ochoten nebo ochotna setrval

vat po celou dobu výzkumu (někdy i zcela dobrovolně přes snahu místních zmírnit jeho samotu).

Snaha „být sám/být sama“ v době, kdy se zrovna nezkoumá, je pro terénní výzkum vcelku typická. Čas strávený o samotě zapisováním deníků či poznámek může být interpretován jako pouhá snaha uniknout kontaktu s místními (srov. Dewalt et al. 1998: 272). Zkoumající tak kompenzuje vlastní negativní emoce, jež jsou reakcí na cizost prostředí, přerušení kontinuity jeho života „doma“ a statusovou vykořeněnost. Během výzkumu používá několik defenzivních technik proti fragmentaci své osobnosti. Mezi tyto techniky patří především psaní terénního deníku či e-mailů domů, psaní soukromé verze deníku, soukromé rituály spojené například s přípravou jídla, sny, snění a celibát (Plavjaniková, Růžicka 2005 13). Všechny tyto strategie se odehrávají vpravdě o samotě. Právě tato snaha „být občas sám“ je však ne vždy pochopitelná pro zkoumanou populaci.

Intimní vztahy v terénu

Mnohé implikace terénního výzkumu a působení výzkumníka či výzkumnice v něm již byly dostatečně rozebrány, pouze v případě jedné oblasti stále zůstává ticho po pěšině, a má-li být toto téma otevřeno, vstupují do cesty nejrůznější institucionální překážky. Jedná se o téma intimních vztahů výzkumníků a výzkumnic v terénu a vůbec o erotickou dimenzi terénního výzkumu. Když se v roce 1995 Don Kulick s Margaret Wilson pokusili v *Anthropological Newsletter* zveřejnit výzvu pro odevzdávání příspěvků do jejich plánovaného sborníku *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*, setkali se hned s celou sérií překážek. Nejprve je všichni kolegové začali odrazovat, ať si neničí kariéru, poté jim zveřejnění výzvy bylo zamítnuto z důvodu, že podněcuje ke kriminálnímu chování. Oba editoři však trvali na důkladném prostudování výzvy a přesvědčili tedy redaktory *Anthropological Newsletter* k jejímu otištění (Kulick 1995: xiv).

Příspěvatelů se nakonec přihlásilo poměrně mnoho, publikace byla vydána a je třeba ocenit její tematický záběr a především tematizaci dosud zcela tabuizované problematiky, a to problematiky sexuálního násilí v terénu. Poučením ze zkušenosti editorů však je, že rozhodnete-li se na dané téma publikovat práci, riskujete tím ohrožení vlastní akademické kariéry. Sborník tedy nemá pojem „tabu“ ve svém názvu neopodstatněně. Přestože neustále roste pozornost věnovaná výzkumnému procesu a podmínkám, v nichž je výzkum produkován, sexualita výzkumníka či výzkumnice zůstává pouze v podtextu a je systematicky vymazávána (Killick 1995: 76).

Nejde však jen o paranoidní strach ze zničení kariéry. Někteří výzkumníci a výzkumnice se jejich zájem o téma sexuality stal profesně osudným. Například antropoložka Ruth Landes popisuje, jak byla její vědecká věrohodnost napadána konkurentem v oboru Arturem Ramosem z důvodu jejího zájmu o otázky sexuality. Jeho útoky vedly nakonec k sepsání poškozujícího dopisu, který spolu s Melvillem Herskovitsem odeslal nadřazenému Landes.

Po tomto incidentu nemohla dlouhou dobu najít stálé místo v akademické sféře (Landes 1970).

Zde bych si dovolila možná troufalé srovnání případu Landes s kariérou Margaret Meadové. Jedná se o první antropoložku v Americe, které studovaly na Kalifornské univerzitě jako následovnice Franze Boase. Ačkoliv obě ženy za sebou měly obrovskou řadu terénních výzkumů, publikovaných prací a obě se zajímaly o téma sexuality, byla to Ruth Landes, jejíž kariéra se po poškozujícím nařčení kolegů omezila na pouhé přednášení coby hostující lektorky. Mead měla ale významnou oporu ve svých životních partnerech, kteří sami byli antropologové nebo jiní sociální vědci (E. Sapir, R. Fortune, G. Bateson) a po celou dobu její vrcholné publikační kariéry stáli po jejím boku, případně terénní výzkum absolvovali spolu s ní (což výzkumu určitě dodalo na autoritě, když výzkum prováděli dva odborníci, z čehož alespoň jeden byl muž). Tím sice Margaret Mead vybočila z řad neviditelných manželek antropologů, které výzkum s manželi absolvovaly, ale nikdy pod svým jménem data z terénu nepublikovaly (např. Monique Lévi-Strauss, Sheilla Campbell)⁹, ale zase ne o tolik. Landes jako akademický solitér si svou cestičku vyšlapávala sama, navíc byla jednou z prvních žen, které se pustily do terénního výzkumu, a ještě se chopila tématu sexuality – to je přímo výbušná směs.

Pokud chci otevřít zavřenou skříňku s tématem erotické subjektivity v terénním výzkumu, musím se zaměřit na intimní vztahy v terénu jako na velmi širokou kategorii. Mezi intimní vztahy zde budu počítat nejen vztahy partnerské a milenecké, ale i vztahy příbuzenské, pseudopříbuzenské (kmotrovství či neformální adoptování výzkumníka či výzkumnice coby syna nebo dcery apod.) i blízké přátelské vztahy. V rovině všech těchto vztahů dochází ke směně informací, které jsou přístupné jen velmi omezenému okruhu lidí (rodinná tajemství, pocity strachu, přání, snění, informace, jejichž vyjádření může znamenat nebezpečí pro některou ze stran).

Zaměřím-li se na případ nejtabuizovanější – tedy na sexuální vztahy mezi zkoumajícími a zkoumanými, ukáže se, že výsledkem univerzitní výuky metodologie a výzkumnické etiky je jakýsi samozřejmý obecný pocit, že milenecké vztahy v terénu jsou neetické (byť to zpravidla nikde není otevřeně formulováno).¹⁰ Tento reprodukcující se trismus není fenoménem jen v českém prostředí. Jeho existenci uvádí i Esther Newton (2000: 244) v oblasti britské antropologie.

„V šedesátých letech jsem se na univerzitě naučila, že erotické zájmy mezi výzkumníkem a informantem – protože nebyly nikde uváděny – neexistují, jsou nepatřičné a neměly by být připomínány. Antropolog byl vykreslován jako muž, který si ideálně vezme do terénu svou manželku jako společnost a pomocnici, a rozumělo se, že zároveň to bude ona, kdo bude absorbovat antropologův sexuální zájem“ (Newton 2000: 244).

Už jen z vlastní praxe mohu zavzpomínat na své první roky studia antropologie a první roky výzkumu v Bulharsku. Na jednu stranu jsem se ve všech metodologických kursech setkala s chladným výčtem metod, dichotomizací přístupů a již uvedeným samozřejmým postojem, že intimní vztahy v terénu neexistují nebo jsou neetické. Na straně druhé během neformálních diskusí s vyučujícími jsem byla neustále tázána, „zda už jsem si v terénu někoho našla a zda se nechci do Bulharska provdat, protože to by nepochybně pomohlo mému výzkumu“.

Podobnou zkušenost popisuje antropoložka Lisa Wynn (2009), když tvrdí, že se během studia také pozastavovala nad tím, že reprodukována poučka zněla jasně „žádné intimní vztahy se zkoumanou populací“, ovšem praxe byla taková, že všichni takové vztahy navazovali a polovina jejich antropologických kolegů a kolegyně se v terénu vdala či oženila. Poukazuje na to, že z jejího šestičlenného doktorského ročníku na Princetonu dva kolegové uzavřeli v terénu sňatek, další v terénu navázal dlouhodobou známost a další kolega přiznal krátkodobé milenecké vztahy během terénního výzkumu. Ve výsledku pouhá šestina tohoto ročníku v terénu milostný vztah nenavázala.

Nejspíš proto ve známé Bernardově učebnici antropologických metod (Bernard 1998) formulují autoři příspěvku o zúčastněném pozorování – manželé Dewaltovi – poučku týkající se milostných vztahů v terénu velmi obezřetně. „Vždycky jsme studenty a studentky instruovali, že by se sexuálním vztahům s informanty nebo jinými lidmi ve studované komunitě měli vyhnout. R. H. Bernard (1998) poznamenává, že se jedná o obecnou radu pro všechny začínající antropology. Riziko – etické, osobní a vzhledem k výzkumným aktivitám – se vždy zdálo vysoké. Nicméně práce výzkumníků, kteří navázali takové intimní vztahy v terénu, ukazují, že toto riziko není natolik velké, jak jsme předpokládali, a jejich ‚plošná prohibice‘ je nejen nemožná (protože etnografové jsou také pouze lidé), ale ani žádoucí.“ (Dewalt et al. 1998: 284)

Jill Dubish (v souladu s autory dalšími – Punch 1994, Ditton 1977) považuje zúčastněné pozorování, tak jak je definováno v rámci ortodoxní výzkumnické etiky, jako velmi nečestnou formu získávání dat. A klade palčivou otázku, koho zkostnatělými etickými předpisy vlastně chráníme? „Zdá se, že celibát během terénního výzkumu je pravděpodobně normou ... občas se ale v tisku objeví i zprávy o porušení této normy a neformální konverzace s přáteli může odhalit, že případy jiné než celibát se objevují spíše běžně než výjimečně. Jde tady o etiku? Děláme přece s našimi ‚informanty a informantkami‘ všechno ostatní: sdílíme s nimi život, jíme s nimi, účastníme se jejich rituálů, stáváme se součástí jejich rodiny, stáváme se blízkými přáteli a občas s nimi navážeme i celoživotní vztah. Současně je však ‚využíváme‘ k našim cílům, píšeme a mluvíme na veřejnosti o někdy i intimních aspektech jejich osobního života, přivlastňujeme si jejich životy pro naše profesionální účely. Je tedy sexuální vztah o tolik intimnější, více zavazující a vy-

kořistující než naše obvyklé využívání ‚informantů‘? (V některých společnostech to může být spíše naopak)“¹¹ (Dubish 1995: 30–31).

Vstoupit do intimního vztahu s někým ze zkoumané populace je vlastně ideálním stavem. Bez ustavení takového vztahu je nám odepřena velká část informací. Ze všech takových vztahů (nejen těch mileneckých) ovšem vyplývá zodpovědnost. Takto blízký vztah pak zákonitě přinese jisté zklamání na obou stranách ve chvíli, kdy antropolog či antropoložka ukončí výzkum a vrátí se z terénu domů (Dewalt et al. 1998: 274–275). Z vlastní zkušenosti mohu potvrdit, jak těžko se udržuje blízký přátelský vztah se zkoumanou populací v zahraničí. Pravidelný kontakt na dálku totiž například obnáší schopnost obou stran obsluhovat informační technologie jako skype nebo e-mail, a to není samozřejmostí. Pravidelné telefonáty například v období svátků vztah sice udržují, ale rozhodně ho udržují v jakémsi zamrzlém stadiu a očekává se kompenzace tohoto celoročního odloučení v podobě každoroční návštěvy.

Snad ještě o něco komplikovanější vztah přináší fiktivní přibuzenství. Zde bych připomněla případ antropoložky Becky Ross (popsaný v Cassel, Jacobs 1997, případ 21), která byla „adoptovanou“ dcerou (a současně tedy i vnučkou a sestrou) v terénu. Musela pak ale reagovat na očekávání spojená s touto pozicí, odložit svůj systematický sběr dat a postarat se o nemocného dědečka v době, kdy se zbytek rodiny postarat nemohl. Během výzkumu v sociálně vyloučené lokalitě se moji konzultanti, manželé Jakoubkovi, stali kmotry dětí svých klíčových informátorů a tento vztah kmotrovství byl stvrzen i naopak, když se dítě narodilo jim samotným. Tato vazba beze sporu zesílila jejich vzájemný vztah, ovšem na druhou stranu z něj vyplývá zodpovědnost, kterou možná ne všichni jsou ochotni na sebe vzít, počínaje finančním darem „dítěti do zavinovačky“ v době křtu, pravidelnými dárky v podobě dětského oblečení, ale v případě zdravotních problémů rodičů i pomoc v péči o kmotřence.

Podobně problematický vztah může nastat v okamžiku, kdy zkoumající neodolá pokušení dozvědět se něco z informací, které jsou zkoumanou populací pečlivě střeženy, a nechá se například zasvětit do rituálu. Vezměme si případ dvou výzkumníků, který ve svém textu popisují manželé Dewaltovi (Dewalt et al. 1998: 274). Výzkumníci prováděli výzkum v mexické vesnici a nechali se během něj zasvětit do rituálního tance. Závazek s tím spojený se ovšem týkal několika dalších let. Po celé dva roky, kdy působili v terénu, nebyl problém s účastí na rituálních tancích, ten nastal teprve, když z terénu odjeli. Protože nebyli schopni dostát svému závazku, byli nuceni poslat komunitě peníze tak, aby byli zajištěni náhradní tanečníci. Celý rituál tím ale do značné míry ohrozili.

Teprve po zvážení mnohovrstevnatosti sféry intimních vztahů můžeme přehodnotit, jakou roli v jejím rámci hraje vztah milenecký. Zkoumající může do terénu přijet již se svým partnerem/partnerkou. Jsou známy případy, kdy samotná přítomnost partnera/partnerky výzkum značně

posouvá dopředu nehledě na to, zda sdílí zájem o antropologii a výzkum, či nikoliv. John Campbell, autor slavné monografie o řeckých Karakačanech (Campbell 1964), většinu informací o ženské sféře získal až po příjezdu své manželky. V páru zkoumali i manželé Monique a Claude Lévi-Straussovi a během tohoto textu neustále citovaní manželé Dewaltovi. Výzkum v páru je většinou velmi doporučovaný, protože zajistí výzkumníkům přístup k většímu spektru témat a informantů a na druhé straně má i zcela praktický dopad, a to že eliminuje případné tlaky na jiné sexuální vztahy. Například v cigánských osadách, kde není možné, aby žena trávila s mužským informantem čas o samotě, neboť taková situace automaticky anticipuje sexuální vztah, by samotná výzkumnice měla značně ztížené vyhlídky (Budilová, Jakoubek 2006: 151).

Ve své stati nazvané „Genealogická metoda a její využití při výzkumu v cigánské osadě“ autoři přicházejí s řadou praktických doporučení. Jednou z rad je například, že výzkumníci – muž a žena – pokud nejsou pár, měli by to alespoň předstírat (Budilová, Jakoubek 2006: 151). Mohu potvrdit, že tato strategie je velmi výhodná v případě cigánské osady, v jiném kontextu se mi ovšem velmi nevyplatila. Na jeden z mých výzkumných pobytů v Bulharsku se mnou jel kamarád, který se také místním představil jako můj přítel. Ovšem nepodařilo se nám dodržet praktická očekávání místních, a to očekávání, že jako pár budeme spát na jedné posteli. Ve chvíli, kdy jsme jednou byli přistiženi, že spíme každý na své posteli, automaticky jsem byla interpretována jako nezadaná, tím pádem přístupná jiným milostným vztahům. Aby toho ještě nebylo málo, byla jsem považována za lhářku, což možná ještě zesílilo tlak ze strany přítomných mládenců. Proto bych ze své praxe jakékoliv vykonstruované vztahy vymýšlela buď velmi obezřetně a důsledně, nebo se takovým konstrukcím pokud možno vyhnula.

Mluvíme-li o milostných románcích v terénu, odlišila bych od sebe důsledně ještě dva podtypy. Jednou možností je navázat vztah přímo s někým z obyvatelů lokality, tedy s někým z informantů nebo informantek. Na druhou stranu zcela jiná konfigurace vztahů se nabízí, pokud navážeme vztah s někým, kdo není tak docela členem zkoumané populace. Během pobytu v terénu se totiž jen zřídka setkáme s uzavřenou, izolovanou populací, kde sledujeme jen malý počet omezených vztahů. Většinou zkoumáme populace zasažené globálními procesy a ať chceme nebo nechceme, potkáváme v terénu i lidi, kteří do zkoumané populace nepatří. Zkoumáme-li venkovskou lokalitu, může jít o lidi z města, kteří lokalitu navštěvují jen občas, nebo o lidi, které potkáme po cestě do terénu, překladatele, průvodce, nebo i jen o lidi, kteří ve zkoumané lokalitě patří k jiné societě, než nás eminentně zajímá. Jill Dubish například otevřeně popisuje, že během svých výzkumů v Řecku právě několik takových vztahů prožila, aniž by to jakkoliv narušilo její výzkum nebo přístup do lokality (Dubish 1995).

Takový typ vztahů vznikne velmi snadno, možná snáze než vztah přímo s informantem či informantkou, kte-

ří se nám jeví jako cizí a chceme je poznat a pochopit. Právě „zprostředkovatelé“ jsou výzkumníkovi v terénu zpravidla nejbližší. Jde o někoho, kdo není součástí zkoumané populace a může tak poskytnout podporu na cestě za pochopením, protože vlastně sdílí podobnou zkušenost. Nebezpečí ovšem přináší až chvíle, kdy se chystáme terén opustit, neboť ono pouto spřízněnosti mezi dvěma „cizinci“ v odlišné kultuře zmizí, ocitnou-li se opět v realitě své každodennosti.

Jako mnohem problematičtější se jeví vztah mezi výzkumníkem/výzkumnici a osobou ze zkoumané populace. Antropoložka publikující pod pseudonymem Manda Cesara (1982) popisuje emické vnímání sexuální abstinence v případě zkoumané africké populace. V lokálním kontextu je dlouhodobě sexuálně abstinující osoba vnímána jako ohrožená na zdraví, případně již rovnou mentálně poškozená. Odmítání sexuálního vztahu se zde z perspektivy místních zdálo nelogické a stavělo Mandu Cesara do relativně nepopulární role blázna.

Asi lze jen těžko přijmout jednoduchou odpověď na otázku, zda si dovolit milostný vztah s někým ze zkoumané populace, či nikoliv. Stejně jako může sexuální kontakt se zkoumanou populací znamenat vykořisťování, může také znamenat navázání aliancí, které mohou být z pohledu místních dokonce žádoucí či povinné. Cesara popisuje ve své práci erotický vztah s informantem a zpětně jej hodnotí jako inspirující moment osvícení – prozření. Považuje ho za moment, v němž se jí zjevila studovaná kultura ve své ne pouze intelektuální rovině. „Tělo a mozek byly jedním stejně jako mysl a tělo, i minulost a přítomnost, život a smrt. Zažívala jsem obsah intelektu ve ztělesněné formě. U Lenda není nikdy nic čistě intelektuální, ale vždy promíchané s tělem“ (Cesara 1982: 55).

Najít si v terénu partnera nebo partnerku však nemusí skončit takto pozitivně.¹² Románek může skončit zklamáním, protože i přes mnohé vztahy, které přetrvaly i po skončení výzkumu (srov. Pertierra 2007, Gearing 1995), často je neudržitelné praktikovat vztah na dálku (srov. Dubish 1995). Partnerský vztah s někým z místních také může vyústit v uzavření určitého segmentu terénu, neboť vaše příslušnost k rodinné jednotce vašeho partnera nebo partnerky v terénu vám jasně určí, do jaké části terénu budete nebo nebudete mít nadále přístup. Výzkum také může zkomplikovat rozchod v terénu, který může výzkumníkovi či výzkumnici rovněž uzavřít určitý segment terénu.

Jill Dubish (1995) popisuje v řeckém prostředí dobře známou instituci „kamaki“ (primární význam je rybářská harpuna, znamená to ale také propracovanou techniku flirtu místních mužů, zaměřenou především na cizinky, jejímž cílem je známost na jednu noc). Autorka popisuje, že po skončení dlouhodobého výzkumného pobytu, kdy z ní spadl všechn stres, se nechala tímto způsobem „chytit“. Tato krátkodobá známost s místním obchodníkem, s nímž se pravidelně setkávala během sběru dat jak předtím, tak i potom, nakonec skončila návratem k pouhému přátelství. Du-

bish popisuje, že právě s přihlédnutím k lokálnímu kontextu tak neohrozila svůj výzkum, protože výsledkem nebyl pocit zklamání. Rozloučení bylo smutné spíše pro autorku samotnou, protože pro onoho muže byl vztah podobného typu zcela rutinní.

Proto si také Dubish (1995) položila onu otázku, odkud pochází onen panický strach, který ji okamžitě po noci strávené s místním obchodníkem zachvátil, strach z toho, že zašla příliš daleko a zničila celý svůj výzkum. Závěrem však hodnotí své milostné vztahy v terénu jako významnou pomoc v pochopení kulturní „podobnosti“ a „odlišnosti“, takové pochopení, které by nebylo možné získat jen formou rozhovorů. Během výzkumu v terénu na sebe bereme a reprezentujeme mnoho identit – pokud prožíváme milostný vztah v terénu, škála identit se ještě zahustí, a to má výrazný vliv na naše konstruování „toho druhého“.

Intimní vztahy a násilí v terénu

Pokud jsem výše v návaznosti na Dona Kulicka (1995) označila téma erotické subjektivity výzkumníka/výzkumnice jako tabuizované, musím téma sexuálního násilí v terénu, a to především ve vztahu k výzkumníci, označit za silně tabuizované (což je asi nejsilnější výraz, který momentálně máme po ruce). Široké vymezení sexuálního násilí zahrnuje škálu od obtěžování po sexuálně motivovanou vraždu. Sexuální násilí začíná přesně tam, kde lze již jen velmi těžko komunikačně manévrovat ze situace, kdy se na nás sexuálně motivovaný agresor dopouští něčeho, co nám není příjemné.

Sexuální násilí budu spolu s Jean Gearing používat především ve smyslu násilí nebo pohrůžky násilí namířeného proti ženám (Gearing 1995: 188). Samozřejmě, toto apriorní genderové omezení může být kritizováno, ovšem oběti všech známých případů sexuálního násilí v terénu jsou právě ženy, takže se ho přidržím. „... ženy (výzkumnice) musí vždy a všude čelit spektru sexuálního násilí, které je fundamentálně odlišné od toho, čemu musí čelit jejich mužští kolegové. To ovšem neznamená, že by sexuální násilí bylo z definice pouze ženským problémem“ (Moreno 1995: 248).

Eva Moreno (1995) poukazuje na problém fiktivní negenderovanosti antropologů, který je integrální součástí akademického prostředí. Tato fikce spočívá v iluzi, že gender antropologa nebo antropoložky nehraje roli. Ačkoliv většinu studujících v oboru antropologie tradičně tvoří ženy, jejich počet rapidně klesá, pohybujeme-li se výše v akademické hierarchii. Důsledkem této skutečnosti je oslabený vliv žen na akademický establishment a navíc, pokud je v tomto domnělém negenderovaném světě otevřen problém, který je specificky ženský, antropoložka riskuje svoji osobní reputaci jako vědkyně (Moreno 1995: 246). Obětí sexuálního násilí tak riskuje zveřejněním především své profesní postavení (ibid: 220).

Spolu s Evou Moreno však mohu jít do samotného nitra západní vědy v hledání kořenů tohoto podivuhodného mlčení o sexuálním násilí během terénních výzkumů. Důvod podcenění tohoto závažného (a více ženy postihujícího)

problému lze hledat v maskulinním charakteru antropologie i jiných vědních oborů (Moreno 1995: 246).¹³ Archetypální figurou antropologie jako vědního oboru je totiž antropolog (ne antropoložka). Skrytou snahou všech antropoložek tedy je transfer z příznakové kategorie „ženského antropologa“ do bezpříznakové kategorie „skutečného antropologa“ (Moreno 1995: 246).¹⁴

Zde stojí za to zdůraznit, že sexuální násilí během terénního výzkumu není vůbec neobvyklým jevem. Nancy Howell (2007) na základě dotazování 204 výzkumníků a výzkumnic zaznamenala, že 7 % z nich (a byly to výhradně ženy) bylo znásilněno v terénu. Dalších 6 % dotazovaných (a to již z řad obou pohlaví) přiznalo zkušenost se znásilněním během terénního výzkumu, především se jednalo o znásilnění nebo pokus o znásilnění partnerky nebo někoho z blízkých informantek. Celé toto vyčíslení však sama Howell považuje za silně podhodnocené. Dotazovaní se k tématu nechtěli vyjadřovat, a to vedle obecné tabuizace tématu i ze zcela prozaických důvodů, že by prosáknutí takové informace mohlo ohrozit jejich budoucí práci, konkrétně výzkumnou činnost, která by jim z (oprávněné) obavy o bezpečí výzkumnice mohla být zamítnuta (Howell 2007: 238).

Nejnámější případ popsala ve svém textu „Rape in the field: Reflections from a survivor“ autorka píšíci pod pseudonymem Eva Moreno (1995). Byla během svého výzkumu znásilněna svým asistentem.¹⁵ Ačkoliv se rozhodla případ nehlásit policii, zpráva o něm se roznesla ve zkoumané lokalitě a významně to změnilo postoj místních k ní. Autorka se po krátké rekonvalescenci do terénu vrátila a dokončila výzkum, mezitím se jí otevřela i zcela nečekaná témata, jako například systém sankcí, v jehož rámci znásilnění figurovalo. Místní ji poučili, že znásilnění v jejím případě není překvapivé, neboť s asistentem trávil hodně času a překročila období bezpečí před znásilněním (*rape-safe period*), které činí zhruba tři týdny. Bezpečnou strategií by v tomto případě bylo střídat asistenty a přesouvat se z místa na místo právě v intervalech těchto bezpečných období. Autorka svůj příběh ve formě poměrně složitěho popisu všech souvislostí zveřejnila pod pseudonymem s odstupem dvaceti let od události samotné.

V tomto případě se vyjevuje nebezpečí, které hrozí výzkumníci. V terénu se ocitnou v odlišném genderovém vzorci a jeho naplňování od nich nemusí, ale také může být očekáváno. Pokud je očekáváno, může být vynucováno sankcemi, které jsou v dané lokalitě uplatňovány vůči místním ženám, znásilnění může být jednou z nich. Moreno (1995) popisuje znásilnění jako jeden z prostředků, jímž je usměrňován pohyb žen. „Že je za znásilnění zodpovědná žena, to je převažující pohled na věc v mnohých společnostech, vychází to z ideje, že žena je zodpovědná za to, že nebude v nesprávný čas na nesprávném místě.“ (Moreno 1995: 219)

Podobným zaběhaným konceptům čelí oběti sexuálního násilí v rámci své vědní disciplíny. Funguje zde přesvědčení, že kompetentní antropoložka se v první řadě nedostane do

situace, kdy by mohla být znásilněna (Howell 1990: 93). Kullick (1995) zdůrazňuje, že jakýkoliv případ napadení v terénu je často interpretován tak, že si za něj oběť může sama. Dalo by se říci, že od „odborníka na kulturu“ se očekává, že se mu nic takového nestane a napadení je vykládáno jako profesní selhání.

Velmi podobně je interpretována i nemoc v terénu. Informanti Amy Pollard (2009), která se ve své sondě snažila zachytit škálu problémů, kterým terénní výzkumníci a výzkumnice nejčastěji čelí, často uvádějí, že jejich rekonvalescence z místních nemocí (tyfus, horečka dengue...), které často výrazně zpomalily výzkum, byla jejich školiteli vykládána jako jejich profesní nevykonnost a lenost. Ovšem právě nemoc prodělaná v terénu s odstupem času funguje jako jakási hrdinská historka, potvrzující vážnost celého terénního výzkumu, a její vyprávění během společenských akcí je spíše prostředkem k vylepšení aktérova statusu. Historky týkající se sexuálního násilí na druhou stranu status výzkumníka či výzkumnice spíše poškodí, než aby vyvolaly sympatie a úctu.

Intimní vztahy v terénu a výzkumnická etika v politických dokumentech a učebnicích

Platný dokument, v němž jsou formulovány normy týkající se etiky v antropologickém terénu, byl přijat v roce 2009 American anthropology Association (AAA). Tento dokument nese název „Code of ethics of the AAA“¹⁶ a je inovací předchozích verzí etických kodexů AAA z let 1967 a 1971.¹⁷ Přidruženým dokumentem je „Handbook on Ethical Issues in Anthropology“¹⁸ editovaný autorkami Joan Cassell a Sue-Allen Jacobs, který obsahuje mnoho teoretických kapitol o tom, jak učit etiku výzkumu, jak organizovat konferenci na toto téma apod. Jedinou prakticky zaměřenou částí této příručky je část „Cases and solutions“ a „Case and comments“. V obou částech jsou popisovány konkrétní případy etických dilemat.

Projednávané případy v části „Cases and solutions“ se týkaly především problému, zda nahlásit úřadům, pokud je antropolog v terénu svědkem zločinu, zda svědčit proti někomu z informantů, zda medikovat vlastními léky informanty, kteří onemocněli během výzkumu malárií, zda přijmout od informantů dar, který je kradený, nebo zda používat krycí jména a pseudonymy, přestože si to informant nepřejí. Další část dilemat se týkala samotné vědecké produkce, například co dělat v případě, že vedoucí publikuje data studenta či studentky pod svým jménem, jak reagovat, odhalíme-li, že někdo z našeho výzkumného týmu falšuje data nebo má soukromé zájmy neslučitelné s nezávislým výzkumem, případně jak zacházet se svými terénními poznámkami a fotografiemi, kdy je poskytnout zadavateli výzkumu či donorovi, kdy nikoliv. Žádný z textů v této části se netýkal tematiky míry blízkosti vztahů se zkoumanou populací či rodinných a pseudorodinných vazeb v terénu.

Část nazvaná „Case and comments“ je v tomto ohledu o něco zajímavější. Vedle případu, kdy antropolog odha-

lí plagiátorství, obcházení informovaného souhlasu, osobní a obchodní zájem výzkumníka/výzkumnice či zadavatele výzkumu v terénu či důležité pochybení, jehož zveřejnění ale na konec uškodí zkoumané populaci, je zde problematizováno také téma užívání psychotropních látek a alkoholu v terénu nebo přístupu k „tajným“ informacím, které populace nechce předávat mimo svůj okruh. K tématu tohoto článku se dají vztáhnout pouze dva příspěvky. Prvním je případ antropoložky Becky Ross, která se stala „adoptivní dcerou“ v rodině svých informantů a byla pak nucena naplnit očekávání s tím spojená a postarat se o dědečka trpícího Alzheimerovou chorobou. V dalším příspěvku byla antropoložka požádána o pomoc ženou, která kvůli domácímu násilí chtěla utéci z domova. Problém spočíval v tom, že rodina manžela byla zcela zásadní v okruhu lokálních informantů, a antropoložka se bála o budoucí zdar svého výzkumu.

Podobný případ se stal i mně během výzkumu. Při nočním průjezdu zkoumanou vesnicí nás zastavila uplakaná přítelkyně našeho klíčového informátora a žádala nás, zda bychom ji nezavezli domů k jejím rodičům, protože je na ni partner agresivní a vyhodil ji. Ani na chvíli jsme neuvažovali o tom, že bychom tím mohli rozzlobit rodinu našeho klíčového informátora. Zavezli jsme dívku domů a jenom jsme doufali, že její značně autoritativní otčímatel našemu klíčovému informantovi druhý den nepůjde promluvit do duše a nezbije ho, což nebyla tak nepravděpodobná vyhlídka. Celou dobu jsme se snažili působit nestranně a nedávat nikomu za pravdu a druhý den jsme se na celou záležitost vyptali různých zasvěcených aktérů. Nakonec se celá záležitost obešla bez větších emocí, spíše se ukázalo, že podobné situace jsou v daném prostředí vlastně „normální“. Jediné, co jsme si tímto „dobrým skutkem“ vysloužili, byla přízeň přítelkyně našeho „klíčového informanta“, která nás dříve ostentativně ignorovala a nebyla ochotná se s námi bavit. Otázkou však stále zůstává, zda máme právo zasahovat? A kdy už je situace vyhocená natolik, že čistě z lidského hlediska bychom zasáhnout měli?

Etický kodex AAA je formulován velmi volně a obecně. „Takový kodex není ani tak souborem kategorických zákazů vytesaných do kamene, ale spíše souborem varování, nařízení a rad, o co usilovat, jež mají být zvažovány, probírány a periodicky pozměňovány antropologickou komunitou.“ (Cassell, Jacobs 1987: Introduction) Antropologové a antropoložky jsou v tomto textu zavázány k zodpovědnosti ke studovaným populacím, vědní disciplíně i široké společnosti a kultuře, k lidem, jiným druhům (zřejmě zvířat a rostlin) a k prostředí.

Jediná zmínka, která se týká intimních vztahů v terénu, nás nabádá, že „vyučující by si měli být vědomi, že sexuální vztahy se studujícími mohou znamenat zneužívání a vážný střet zájmů. Proto se musí vyhýbat sexuálnímu kontaktu se studenty/studentkami, za jejichž profesionální trénink a vzdělávání jsou zodpovědní. ... A stejná etická směrnice platí i pro celou antropologickou práci“¹⁹ (Code of ethics 2009: 5). Dále v sekci týkající se samotného výzku-

mu narazíme na větu, že „výzkumník, jenž si vytvořil blízký a dlouhotrvající vztah (závazný vztah) s osobami poskytujícími informace nebo hostící antropologa/antropoložku v terénu, musí dostát požadavku otevřenosti a informovaného souhlasu, zatímco pečlivě a s respektem vyjednává limity vzájemného vztahu. Zatímco zkoumající může z práce profitovat, neměl by přitom zneužívat jedince, skupiny, zvířata nebo kulturní a biologický materiál. Měl by si být vědom dluhu, který má vůči společností, s nimiž pracuje, a závazku přiměřenou cestou to zkoumané populaci vrátit“ (Code of ethics 2009: 3).

Vedle etického kodexu AAA je třeba věnovat pozornost etickému kodexu České asociace pro sociální antropologii (CASA). Toto občanské sdružení sdružující české antropology a antropoložky si ve svých stanovách předsevzalo dodržovat etický kodex (Etický kodex CASA 2009) vycházející z etického kodexu Akademie věd České republiky, schválený Valným shromážděním sdružení. Jakékoliv (nejenom intimní) vztahy v terénu řeší etický kodex CASA zásadou, že její členové a členky „provádí výzkum tak, aby neohrozili účastníky výzkumu, jejich životní prostředí či kulturní hodnoty“ (Etický kodex CASA 2009).

Etický kodex CASA se překvapivě k navazování nebo nenavazování intimních vztahů v terénu příliš nevyjadřuje. I etický kodex AAA je velmi uvolněný, ačkoliv navíc například připomíná aspekt „dluhu“, který by výzkumník ve vztahu ke zkoumané populaci měl vyrovnat. Oba kodexy považují za vhodné. Tvůrci zřejmě vycházeli z toho, že při terénním výzkumu hraje vždy rozhodující úlohu lokální kontext, proto nelze vycházet z nějakého rigidního souboru příkazů a zákazů. Na druhou stranu se však oba kodexy prezentují jako soubor rad a doporučení, a je tedy více než podivné, že sféra sexuality v terénu je zcela zamlčena. Copak nelze poskytnout nějaká doporučení (například začínajícím) antropologům a antropoložkám? Kodexy tak následují obecný trend tabuizující toto téma.

Přesto, že závazné kodexy jsou velmi volně formulovány, setkávám se často v debatách s kolegy a kolegyněmi (většinou z doktorských programů etnologie na různých českých univerzitách) se striktním etickým formalismem, zavrhuje tím intimní vztahy v terénu (především mezi výzkumníkem/výzkumníci a zkoumanou populací). Jejich vysvětlením je většinou na samém začátku textu uváděná snaha o „objektivitu“.

Zhruba třicet let po reflexivním obratu v antropologii je pro mě překvapivé přetrvávání tohoto formalismu mezi studenty a studentkami antropologie a etnologie v Čechách. Zčásti to může být dáno tím, jak je zde obvykle nastaven výzkum. V Čechách jsou často praktikovány spíše krátkodobé a opakované pobyty než klasické dlouhodobé terénní pobyty Malinowského střihu²⁰. Během těchto návštěv se zkoumající zaměřuje na aktivní sběr dat a obvykle neztrácí čas úvahami nad svou pozicí v terénu.

Moji pozornost zákonitě upoutal také způsob, jakým jsou vyučovány metody terénního výzkumu na českých univer-

zitách (v Praze, Brně, Pardubicích a Plzni). Zásadní problém vidím v tom, že základními příručkami mnohých kursů jsou pouze knihy, které mají obecné, téměř encyklopedické zaměření (Hendl 2005, Disman 2002). Tyto knihy mají za cíl představit co největší škálu metod, není tedy jejich snahou rozvádět diskusi o epistemologických a etických aspektech výzkumu (což činí například méně používané příručky Bernard 1998 nebo Silverman 2005). Zdá se, že cizojazyčná díla nejsou mezi doporučovanou četbou na předních příčkách²¹, ať už jsou pro obor jakkoliv zásadní. Vyučující preferují příručky v českém jazyce, přestože nemusí být dostačující nebo adekvátní.²²

Závěr

Předkládaný text je pokusem opatrně pootevřít téma sexuální a erotické subjektivity výzkumníků a výzkumnic v terénu a její vztah k formalizované etice antropologického výzkumu. Ti, kteří se v minulosti rozhodli problematizovat toto téma, vykazovali řadu podobných charakteristik. První kategorie (především autorek) si „chránila záda“ tím, že se k danému tématu písemně vyjádřila v pokročilém věku, dlouho po úspěšném publikování vlastního výzkumu. Publikovala pod svým jménem, které již bylo v té době dostatečně etablované v sociálních vědách, že toto riziko jeho váhu již nemohlo ohrozit. Tuto kategorii nejlépe reprezentuje Jill Dubish (1995).

Jiná skupina (také především autorek) publikovala své texty k tématu sexuality pod pseudonymem, například Manda Cesara (1982) nebo Eva Moreno (1995). Další kategorie autorů (a jedná se většinou o muže) publikovala své texty odvážně nedlouho po vlastním výzkumu. Do takové kategorie spadá například Kenneth Good (Good, Chanoff 1981) a Peter Wade (1993). Specifickým případem je Don Kulick, který vlastně nejprve potkal Margaret Wilson a spoluprací na sborníku „Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork“ si ujasnil svůj postoj k formalizované etice výzkumu. Ve své další studii o „Travestis“ v Brazílii otevřeně vypovídá o svých erotických vztazích s lidmi ze zkoumané subkultury²³. Tato monografie okamžitě sklidila pozitivní kritiky, tím bylo zažehnáno potenciální zničení kariéry, které mu hrozilo kvůli projevovanému zájmu o toto ožehavé téma.

Tato stať ovšem není publikována pod pseudonymem a můj věk také nenasvědčuje tomu, že bych mohla s uvolněností zavzpomínat na své výzkumy v mládí a tím si dovolit ten luxus naprosté otevřenosti. Nezbyvá tedy než jen přiznat, že k vyjednávání etnicity, sexuality, genderu a jiných charakteristik výzkumníka či výzkumnice v terénu neustále dochází, a ano, člověk se s výbavou, se kterou opouští bezpečné univerzitní zdi, nejednou ocitá v patové situaci. Výzkumník nebo výzkumnice tedy musí nezbytně očekávat, že má-li do terénu skutečně proniknout (ne náhodou se zde organicky nabízí toto sloveso, které je výrazně sexualizované), musí se připravit na to, že se emoce dají do pohybu, vstoupí do života lidí, které zkoumá, a bude muset čelit někdy i rozporuplným pocitům.

Předkládaný text je snahou kriticky promyslet jak etiku výzkumu a její uplatnitelnost, tak také poukázat na zaběhané praktiky sociálních věd, potažmo antropologie, které spočívají v nedostatečné praktické přípravě na dlouhodobý terénní výzkum a v plošné tabuizaci tématu sexuality výzkumníka či výzkumnice. Během psaní mi celou dobou v hlavě běžela otázka: K čemu je nám to dobré? K čemu je nám dobrá představa genderové rovnosti, a tedy i stejných možností výzkumníků? A k čemu je dobré téma sexuality schované ve skříni?

Všechny otázky spolu úzce souvisejí. Pokud je nežádoucí být v terénu emocionálně zapojený a je potřeba tuto „neseříózní“ část zkušenosti zamlčovat, zamlčujeme tím i vztahy s lidmi v terénu a v důsledku toho zamlčujeme i potenciální nebezpečí, které terénní výzkum přináší. Altork přirovnává pózu „objektivistických výzkumníků“ ke králi v pohádce „Čiřařovy nové šaty“ a doporučuje antropologům, aby dětskýma očima pohlédli na krále. Terénní výzkum totiž pro výzkumníka či výzkumnici znamená také nahotu (pokud ne fyzickou, tak určitě alespoň emocionální) a zranitelnost a antropologie by se měla konečně čelem postavit tomu, že již celé generace se antropologové a antropoložky pohybují v terénu „nazi“, jenom je stále nutné mluvit o imaginárním šatu.

© Gabriela Fatková, 2013

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2013

Literatura

- Altork, K. 2007. „Walking the Fire Line: The Erotic Dimension of the Fieldwork Experience.“ Pp. 92–107 in Robben, A. C. G. M., Sluka, J. A. (eds.). *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Behar, R., Gordon, D. A. (eds.). 1995. *Women writing culture*. Berkeley: University of California Press.
- Bell, D. et al. (eds.). 1993. *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London, New York: Routledge.
- Bernard, R. H. (ed.). 1998. *The Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Budilová, L., Jakoubek, M. 2006. „Genealogická metoda a její použití při výzkumu v cigánské osadě.“ Pp. 145–158 in *Akta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. Plzeň: Západočeská univerzita.
- Campbell, J. K. 1964. *Honour, family and patronage*. London: Oxford University Press.
- Cassell, J., Jacobs, S. E. (eds.). 1997. *Handbook of Ethical Issues in Anthropology*. [online]. [cit. 5. 12. 2012]. Dostupné z: <<http://www.aaanet.org/committees/ethics/toc.htm>>.
- Cesara, M. 1982. *Reflections of a Woman Anthropologist: No Hiding Place*. London: Academic Press.
- Clifford, J., Marcus, G. E. (eds.). 1986. *Writing culture: The poetics of ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Code of ethics of the American Anthropological Association. 2009. [online]. [cit. 10. 12. 2012]. Dostupné z: <<http://www.aaanet.org/issues/policy-advocacy/upload/AAA-Ethics-Code-2009.pdf>>.
- Cohen, A. P. 1994. *Self consciousness: an alternative anthropology of identity*. London, New York: Routledge.
- Crapanzano, V. 1986. „Hermes' Dilemma: the Masking of Subversion in Ethnographic Description.“ Pp. 51–76 in Clifford, J., Marcus, G. E. (eds.). *Writing Culture: the Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Csordas, T. 2011. „Embodiment: Agency, Sexual Difference, and Illness.“ Pp. 137–156 in Mascia-Lees, F. E. (ed.). *A companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*. Malden, MA: Wiley – Blackwell.
- Cupples, J. 2002. „The field as a landscape of desire: sex and sexuality in geographical fieldwork.“ *Area*, Vol. 34, No. 4: 382–390.
- Dewalt, K. M., Dewalt, B. R., Wayland, C. B. 1998. „Participant observation.“ Pp. 259–299 in Bernard, R. H. (ed.). *The Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, CA: Altamira Press.
- Disman, M. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Ditton, J. 1977. *Part-time Crime: an ethnography of fiddling and pilferage*. London: Macmillan.
- Dubish, J. 1995. „Lovers in the field: sex, dominance and the female anthropologist.“ Pp. 29–50 in Kulick, D., Wilson, M. (eds.). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London, New York: Routledge.
- Etický kodex české asociace pro sociální antropologii. 2009. [online]. [cit. 1. 5. 2012]. Dostupné z: <http://www.casaonline.cz/wp-content/uploads/2009/12/Etický_kodex_CASA.doc>.
- Fatková, G. 2012. „Paní učitelko, my nejsme plémě, my jsme národ: Formování etnických identit nedávno ještě kočovných Karakačanů.“ Pp. 79–104 in Fatková, G. et al. *Balkán a nacionalismus: Labyrintem národní ideologie*. Brno: Porta Balkanica.
- Gearing, J. 1995. „Fear and loving in the West Indies.“ Pp. 186–218 in Kulick, D., Wilson, M. (eds.). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London, New York: Routledge.
- Geertz, C. 1967. „Under the Mosquito Net.“ *New York Review of Books*. [online]. Vol. 9. No. 4. [cit. 5. 12. 2012]. Dostupné z: <<http://www.nybooks.com/articles/archives/1967/sep/14/under-the-mosquito-net/?pagination=false>>.
- Geertz, C. 1990. *Works and lives: The anthropologist as author*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Golde, P. (ed.). 1970. *Women in field: Anthropological experiences*. Berkeley: University of California Press.
- Good, K., Chanoff, D. 1981. *Into the Heart: One Man's Pursuit of Love and Knowledge among the Yanomama*. New York: Simon and Schuster.
- Hastrup, K. 1978. „The semantics of biology: Virginité.“ Pp. 49–65 in Ardener, S. (ed.). *Defining females: The nature of women in society*, New York: Halsted Press.

- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Henry, M. G. 2003. „Where are you really from?: representation, identity and power in the fieldwork experiences of a South Asian diasporic.“ *Qualitative research*, Vol. 3, No. 2: 229–242.
- Howell, N. 1990. *Surviving Fieldwork: A Report of the Advisory Panel on Health and Safety in Fieldwork*. Washington: American Anthropological Association.
- Howell, N. 2007. „Human Hazards of Fieldwork.“ Pp. 234–244 in Robben, A. C. G. M., Sluka, J. A. (eds.). *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Jakoubek, M. 2011. „Doslov: Antropologie v České republice.“ Pp. 323–337 in Eriksen, T. H. *Etnicita a nacionalismus: Antropologické perspektivy*. Praha: SLON.
- Jakoubek, M., Nešpor, Z. R. 2005. „Co je a co není kulturní/sociální antropologie.“ [online]. *Antropowebzin*, Vol. 1. [cit. 5. 12. 2012]. Dostupné z: <<http://antropologie.zcu.cz/co-je-a-neni-kulturnisocialni-antropologie>>.
- Killick, A. P. 1995. „The penetrating intellect: on being white, straight and male in Korea.“ Pp. 76–106 in Kulick, D., Wilson, M. (eds.). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London, New York: Routledge.
- Kulick, D. 1995. „Introduction – The sexual life of anthropologists: erotic subjectivity and ethnographers work.“ Pp. 1–28 in Kulick, D., Wilson, M. (eds.). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London, New York: Routledge.
- Kulick, D., Wilson, M. (eds.). 1995. *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London, New York: Routledge.
- Landes, R. 1970. „A woman anthropologist in Brazil.“ Pp. 119–142 in Golde, P. (ed.). *Women in field: Anthropological experiences*. Berkeley: University of California Press.
- Malinowski, B. 1922. *Argonauts of the Western Pacific: An account of native enterprise and adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Malinowski, B. 1967. *Diary in the strict sense of the term*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Marcus, G. E. 1995. „Ethnography in/of the world systém: The emergence of multi-sited ethnography.“ *Annual Review of Anthropology*, Vol. 24: 95–117.
- Markowitz, F., Ashkenazi, M. (eds.). 1999. *Sex, Sexuality, and the Anthropologist*. Chicago, IL: University of Illinois Press.
- Massey, D. 2006. „Landscape as a provocation: reflections on moving mountains.“ *Journal of Material Culture*, No. 1–2: 33–48.
- Moreno, E. 1995. „Rape in the field: reflection from a survivor.“ Pp. 219–250 in Kulick, D., Wilson, M. (eds.). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London, New York: Routledge.
- Morton, H. 1995. „My ‚chastity‘ belt: avoiding seduction in Tonga.“ Pp. 168–185 in Kulick, D., Wilson, M. (eds.). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London, New York: Routledge.
- Newton, E. 2000. *Margaret Mead Made Me Gay*. Durham & London: Duke University Press.
- Okely, J. 2006. „Knowing without notes.“ Pp. 55–74 in Halstead, N. et al. (eds.). *Knowing How to Know. Fieldwork and the Ethnographic Present*. Oxford, New York: Berghahn Books.
- Paul, B. 1953. „Interview techniques and field relationships.“ Pp. 430–451 in Kroeber, A. L. et al. (eds.). *Anthropology Today*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pertierra, A. C. 2007. „Anthropology that warms your heart: on being a bride in the field.“ [online]. *Anthropology Matters*, Vol. 9, No. 1. [cit. 12. 12. 2012]. Dostupné z: <[http://www.anthropologymatters.com/index.php?journal=anth_matters&page=article&op=view&path\[\]=55&path\[\]=](http://www.anthropologymatters.com/index.php?journal=anth_matters&page=article&op=view&path[]=55&path[]=)>.
- Plavjaniková, L., Růžička, M. 2005. „Psychologické aspekty terénního výzkumu (Terénní výzkum jako přechodový rituál).“ Pp. 11–17 in Lenk, L. et al. (eds.). *Argonauti za obzorem západu*. Plzeň: Dryada.
- Pollard, A. 2009. „Field of creams: Difficulty and Ethnographic Fieldwork.“ [online]. *Anthropology Matters*, Vol. 11, No. 2. [cit. 1. 11. 2012]. Dostupné z: <[http://www.anthropologymatters.com/index.php?journal=anth_matters&page=article&op=viewArticle&path\[\]=10&path\[\]=](http://www.anthropologymatters.com/index.php?journal=anth_matters&page=article&op=viewArticle&path[]=10&path[]=)>.
- Punch, M. 1994. „Politics and Ethics in Qualitative Research.“ Pp. 83–98 in Denzin, N., Lincoln, Y. (eds.). *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rabinow, P. 1978. *Reflexion of fieldwork in Morocco*. Berkeley: University of California Press.
- Radcliffe-Brown, A. R. 1922. *The Andaman islanders*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruby, J. (ed.). 1982. *A Crack in the mirror: Reflexive Perspective in Anthropology*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.
- Sciamia, L. 1993. „The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology.“ Pp. 87–111 in Ardener, S. (ed.). *Women and Space: Ground Rules and Social Maps*. Oxford, New York: Berg.
- Silverman, D. 2005. *Ako robiť kvalitatívny výskum*. Bratislava: Ikar.
- Wade, P. 1993. „Sex and Masculinity in Fieldwork among Colombian Blacks.“ Pp. 199–214 in Bell, D. et al. (eds.). *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London, New York: Routledge.
- Wilson, M. 1995. „Perspective and difference: sexualization, the field, and the ethnographer.“ Pp. 251–275 in Kulick, D., Wilson, M. (eds.). *Taboo: Sex, Identity and Erotic Subjectivity in Anthropological Fieldwork*. London, New York: Routledge.
- Wynn, L. 2009. „Making ethics training ethnography-friendly.“ [online]. [cit. 10. 12. 2012]. Dostupné z: <<http://culturematters.wordpress.com/2009/04/23/making-ethics-ethnography-friendly/>>.

Poznámky

1 Článek je výstupem projektu OP VK, reg. číslo CZ.1.07/2.3.00/20.0135, tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

2 Vzhledem k tomu, že v českém prostředí jsou omezené možnosti studovat doktorský kulturní a sociální antropologii, shlukují se studenti a studentky s tímto zaměřením v doktorských oborech pod názvem „etnologie“.

3 Především se jedná o kolegy a kolegyně z Ústavu etnologie UK a Filozofické fakulty MUNI (doktorský program etnologie). Sama mohu posloužit vlastní zkušeností ze studia na katedře antropologie ZČU. Uznávám, že ze zřetelů mi tak uniká výuka antropologie na Univerzitě v Pardubicích a na Fakultě humanitních studií UK.

4 Ačkoliv jindy odkazuji na zkušenosti kolegů, zkušenosti Judith Okely jsem do práce záměrně nezařadila, neboť budou jistě záhy publikovány v jejím textu s podobným zaměřením.

5 Například v tolik používané učebnici Jana Hendla reprezentuje tento trend celá podkapitola o etice výzkumu (Hendl 2005: 155–157) nebo podkapitola o technice pozorování (Hendl 2005: 191–204). V neméně oblíbené učebnici Dismana, která je sice určena především sociologům, přesto je při výuce metod antropologického výzkumu dosud neustále používána, jsou reprezentanty tohoto trendu dvě kapitoly zasvěcené kvalitativnímu výzkumu (Disman 2002: 284–359).

6 Například autorka Marsha Giselle Henry, která je dcerou pákistánských migrantů, jež v 60. letech přišli do Kanady, popisuje, jak problematickou charakteristikou v jejím případě byl konflikt mezi jejím vzhledem a místem původu – Kanadou (Henry 2003).

7 Zde je nutné ještě dodat, že Altork pod erotickými reakcemi myslí širokou škálu projevů – snění, představy nebo flirt, tedy ne nutně sexuální poměr s druhou osobou.

8 Právě tuto „viditelnost výzkumníka“ kritizuje jeden vtip, který vyprávěl antropoložce Esther Newton David Schneider. „Postmoderní antropolog mluví se svým informantem a informant nakonec povídá:-- Dobře, dost o tobě, teď budeme chvíli mluvit o mně ...“ (Newton 2000: 242).

9 Těchto případů je řada a v blízké době bychom se měli dočkat nějaké práce z pera Judith Okely na toto téma. O osudu manželů akademiků píše dále zajímavě Lidia Sciamia (Sciamia 1993: 87–111).

10 Mé tvrzení se zde zakládá na diskusích s českými studenty z různých univerzit. Teze, že milenecké vztahy mezi výzkumníkem/výzkumníci a zkoumanou populací jsou neetické a činí výzkum neobjektivním, je klišé, které se ve výpovědích kolegů reprodukuje.

11 Zde zřejmě Dubish naráží na etnocentrický předpoklad, že zcela běžnou antropologickou praxí (která zahrnuje často sběr genealogií, sběr informací o posvátné sféře, rituálu apod.) zkoumanou populaci nepoškozujeme. Některé populace budou například považovat za velkou újmu, vysloví-li,

zveřejní-li nebo zapíše-li výzkumník nebo výzkumnice jména příbuzných, kteří jsou již zesnulí. Měřítka důležitosti jednotlivých sfér je vždy kontextuální a kdo jiný než kulturně nejrelativističtější obor jako antropologie by měl rezignovat na obecné vzorce typu – sesbírat genealogii se všemi osobními jmény a údaji: ano, navázat intimní vztah: ne. **12** Velmi komplikovaný rozměr sexuálních vztahů v terénu představuje konfigurace moci. Výzkumník či výzkumnice může vystupovat jako reprezentant/reprezentantka západní vědy, ekonomického blahobytu, „bílé rasy“, vzdělané vrstvy a podobně. I v postkoloniální situaci může samotná postava výzkumníka či výzkumnice být v terénu mocensky zvýhodněna, a tím pádem tedy preferovaným sexuálním partnerem/partnerkou pro místní (srov. Killick 1995). Dnešní antropologie ale stále více zkoumá společnost vlastní nebo společnosti velmi blízké, kde samotná pozice antropologa/antropoložky či západního vědce/vědkyně nepřináší žádnou speciální autoritu. Rozebírání bývá tento nerovný vztah výzkumníka/výzkumnice a informantů/informantek v případě jihovýchodní Asie, kde především bílý muž je preferovaným sexuálním partnerem a právě tato pozice může být zneužívána (Killick 1995).

13 Tento maskulinní charakter si troufneme vztáhnout na vědu jako takovou, protože i v tak feminizovaných disciplínách, jakou je například pedagogika, zaujímají vrcholné akademické pozice, ne překvapivě, muži.

14 Pojmy příznakovost (*markedness*) a nepříznakovost (*unmarkedness*) pocházejí z lingvistiky a sémiotiky. Každé slovo nebo kategorie může být buď nepříznaková (například slovo „male“), nebo specifikována, určena, odvozena z nepříznakové formy (například slovo „fe-male“). Tato základní opozice však v sobě obsahuje i hodnocení. Příznakové kategorie jsou automaticky vnímány jako odvozené, podřízené, doplňující a pomocné. Mužský svět je tak na základě této základní dichotomie zobecněn (spojován s celým lidstvem), zatímco ženský svět je sexuálně a genderově specifický (Hastrup 1978).

15 V lokalitě, kde prováděla Moreno výzkum, nebyl v té době tento čin rozeznáván jako trestný, výjimkou je pouze situace, že takto násilně agresor zbaví ženu panenství.

16 <http://www.aaanet.org/issues/policy-advocacy/upload/AAA-Ethics-Code-2009.pdf>

17 <http://www.aaanet.org/stmts/ethstmnt.htm>

18 <http://www.aaanet.org/committees/ethics/toc.htm>

19 Abychom ale téma dále neštěpili, nebudeme se zde blíže věnovat problematice regulace vztahu mezi studenty a vyučujícími, byť se jedná o často rozebírané téma.

20 Pro příklad lze uvést zhruba desetiletý návratový terénní výzkum manželů Jakoubkových u dnes roztroušeně žijících bývalých obyvatel vesnice Vojvodovo, návratový výzkum Lukáše Hanuse mezi českými krajany v rumunském Banátu, výzkum Ondřeje Hejnala koncipovaný z krátkodobých pobytů mezi bezdomovci nebo můj vlastní návratový výzkum mezi bulharskými Karakačany. Je možné vyzdvihnout pozitiva tohoto přístupu, a to především možnost sledování sociální

změny, která se jasně vyjeví, pokud se do terénu vracíme, a je na druhou stranu podstatně méně patrná v každodenním pomalém plynutí dlouhodobého výzkumu. Z osobních rozhovorů se všemi jmenovanými však mohu říci, že důvody jsou zcela prozaičtější. Během univerzitní výuky nebo studia prostě na dlouhodobý pobyt, který by ideálně měl trvat tak rok, nelze odjet. Ze svého okolí znám jen jeden případ pokusu o skutečně dlouhodobý nepřetržitý výzkum. Tento nejménovaný kolega však doma zanechal partnerku s tříletým dítětem. Přestože se snažil z terénu vracet domů alespoň na víkendy, případně rodinu přesvědčit, aby za ním jezdila do terénu, způsobil tento pokus rodinný rozvrat.

21 Jakoubek se pozastavuje nad tím, jak málo se zásadní díla překládají do češtiny, vezmeme-li v úvahu, že česká produkce je velmi skromná (Jakoubek 2011: 326).

22 Obě tolik populární učebnice nejsou, i přes svoji značnou interdisciplinaritu, určeny antropologům a etnologům.

(Hendl 2005 je určen studentům pedagogických fakult a Disman 2002 je určen především sociologům).

23 Kulick zde mimo jiné ukazuje, že emické užívání genderových kategorií je v případě brazilských „Travestis“ kontextuální. Proto nelze o zkoumaných lidech hovořit jednoznačně jako o informantech nebo informantkách.

Gabriela Fatková je sociální antropoložka. Nyní je studentkou doktorského programu etnologie na Západočeské univerzitě v Plzni, kde také vede kurs antropologie náboženství a antropologie Bulharska. Ve svých textech se věnuje různým okruhům témat: migrace, etnicita nebo média. Každoročně organizuje plzeňské Sympozium Balcanicum, které je platformou pro setkávání (nejen) českých balkanisticky zaměřených badatelů. Korespondenci zasílejte na adresu: gfatkova@gmail.com.

Sedmý ročník mezinárodní interdisciplinární vědecké konference

Sexuality VII: Rod, rodina, rodičovstvo – scénáře udržatel'nej reprodukcie

8. a 9. října 2013 v Bratislavě

Interdisciplinární setkání odborníků a odbornic, kteří se zabývají tématy genderu a sexuality. Tentokrát jsou hlavním tématem rodina, rodičovství, partnerství a reprodukce – konstrukce těchto termínů v současné společnosti, politiky a normy, které se s nimi pojí, jejich prožívání a realizace (biografie, životní styly), zároveň fenomény jako alternativní a marginalizované modely, (ne)plodnost, singles, genderová nerovnost nebo heteronormativita.

Hlavním organizátorem konference je Ústav výskumu sociálnej komunikácie SAV, za českou stranu např. oddělení Gender & sociologie SOÚ AV ČR nebo FF UK v Praze.

V případě zájmu můžete být dodatečně zařazeny nebo zařazeni do programu konference.

Kontaktní e-mail: lucia.hargasova@savba.sk.